

नवीन राजकारण म्हणून संघराज्यवादावर नव्याने उहापोह

असे काही घटक आहेत, ज्यांचा चांगला उपयोग केला तर संघराज्यवादाच्या तत्त्वनिष्ठ राजकारणासाठी राजकीय पटल तयार होऊ शकते

लस युद्धे, वस्तू आणि सेवा कर (जीएसटी) वरील जोरदार वादविवाद, पश्चिम बंगालच्या मुख्य सचिवांवर झालेल्या भांडणासारख्या कर्मचाऱ्यांच्या लढाया आणि लक्षद्वीपमधील वादग्रस्त नियमांविरुद्ध पुशबॅक दरम्यान, भारत नवीन संघीय सौदेबाजीसाठी तयार आहे का?

नुकत्याच झालेल्या राज्य विधानसभा निवडणुकीत विजय मिळाल्यामुळे उत्साही झालेल्या तिसऱ्या 'फेडरल' आघाडीची कल्पना पुन्हा एकदा राजकीय फायदा/संधी मिळवत आहे, हे शरद पवार यांच्या संघटित विरोधी बैठकीत स्पष्ट झाले. द्रविड मुन्नेत्र कळघम यांनी पदभार स्वीकारल्यापासून, युनियन हा शब्द सार्वजनिक चर्चेत पुन्हा सादर करून आणि वाढीव वित्तीय केंद्रीकरणाच्या विरोधात मागे ढकलून राज्याच्या हक्कांवर एक वैचारिक कथन तयार करण्यास सुरुवात केली आहे. संघराज्यवादावर पुन्हा भर दिला जात आहे का, नवीन राजकारण घडवून करण्याची खरी संधी आहे का?

भारतातील संघराज्यवादाला नेहमीच राजकीय प्रासंगिकता राहिली आहे, परंतु राज्यपुनर्रचना कायदा वगळता, संघराज्यवाद हा क्वचितच राजकीय मोबिलायझेशनचा बिंदू राहिला आहे. युतीच्या राजकारणाच्या काळातही हे खरे होते जेव्हा राज्याचे राजकारण राष्ट्रीय निवडणूक निकालांना महत्त्व देते. सुमारे दोन दशकांची आघाडी सरकारे असूनही वित्तीय आणि प्रशासकीय केंद्रीकरण कायम राहिले. गंमत म्हणजे, संघराज्यवाद अधिक दृढ करण्याऐवजी, निवडणूक राजकारणाच्या आकस्मिकतेमुळे खऱ्या संघराज्यवादासाठी राजकीय सहमती निर्माण करण्यात महत्त्वपूर्ण अडथळे निर्माण झाले आहेत. सध्याच्या राजवटीच्या केंद्रीकरणाचा सामना करताना, विडंबनात्मकपणे, त्याहूनही मोठे आव्हान आहे.

मजबूत स्थानी असलेला राष्ट्रवाद

पहिली गोष्ट म्हणजे, राष्ट्रवादाच्या वक्तृत्वाचे राजकीय मुल्य अधिक आहे. वैचारिकदृष्ट्या भारतीय जनता पक्षाला (भाजप) भारताच्या बहुभाषिक, धार्मिक आणि वांशिक ओळखींना सामावून घेण्यासाठी एक साधन म्हणून संघराज्यवादाशी तुलनेने कमी संयम आहे. २०१४ नंतर, भाजपाने विकास आणि राष्ट्रवादाच्या व्याकरणात संघराज्यवादासह आपले चयन केले आहे, ज्यात मोठ्या प्रमाणात निवडणूक अपील आहे. प्रगतीला गती देण्यासाठी भारताने 'एक राष्ट्र, एक बाजारपेठ', 'एक राष्ट्र, एक रेशन कार्ड', 'एक राष्ट्र, एक ग्रीड' बनले पाहिजे. या फ्रेमिंगमध्ये, विविध राजकीय संदर्भ आणि ओळख वाटाघाटीसाठी आवश्यक तत्त्व म्हणून संघराज्यवाद प्रादेशिकता आणि विकासविरोधी आणि राष्ट्रविरोधी संकुचिततावादाशी बरोबरी केली जात असल्याचा दावा करतो.

अशा प्रकारे, संघराज्यवाद अधिक दृढ करण्याच्या राजकारणाला राष्ट्रवाद आणि विकासाच्या विरोधात संघराज्यवादाला खड्ड्यात टाकणाऱ्या राष्ट्रवादी वक्तृत्वावर मात करणे आवश्यक आहे. विशेषतः बहुतेक प्रादेशिक पक्ष स्वतःच्या अंगणात विकेंद्रीकरणाची तत्त्वे टिकवून ठेवण्यास अपयशी ठरले आहेत, हे एक कठीण प्रश्न आहे.

दुसरे आणि संबंधित, संघराज्यवादाशी अलंकारिक बांधिलकी असूनही, संघराज्यवादाचे राजकारण तत्त्वनिष्ठ होण्याऐवजी एकसंघ राहिले आहे. प्रताप भानू मेहता यांनी गेल्या अनेक दशकांपासून नमूद केल्याप्रमाणे, लवचिक संघराज्यवादाची राजकीय संस्कृती - "माझ्यासाठी संघराज्यवाद, पण विषयासाठी नाही" अशी राजकीय संस्कृती निर्माण करण्यासाठी संघीय तत्त्वे सर्व प्रकारच्या मार्गांनी वाकली आहेत.

या गायनातील संघराज्यवाद राजकीय अपमॅनशिपच्या खेळात कमी झाला आहे आणि प्रदेशांच्या निवासाची खरी मागणी करण्याऐवजी पक्षपाती संघर्षापुरता मर्यादित आहे. विशेषतः जेव्हा अधिक संघराज्यवादाचे दावेदार इतर राज्यांवर परिणाम करणाऱ्या एकतर्फी निर्णयांवर मौन ठेवतात.

उदाहरणार्थ, जम्मू-काश्मीरमधील संपूर्ण राज्याला 2019 मध्ये केंद्रशासित प्रदेशात किंवा अलीकडेच दिल्ली (दुरुस्ती) कायदा, २०२१ च्या अधिसूचनेत कमी करणे. राज्याच्या हक्कांना या स्पष्ट पणे कमी लेखण्यामुळे ज्या पक्षांवर याचा थेट परिणाम झाला नाही अशा पक्षांनी निषेध केला नाही. संघराज्यवाद टिकवून ठेवण्यासाठी राजकीय परिपक्वता आणि संघीय तत्त्वाशी बांधिलकी आवश्यक आहे. हे आपल्या राजकारणात कमी आहे.

राज्यांमध्ये फूट पाडा

तिसरे म्हणजे, राज्यांमधील आर्थिक आणि प्रशासनातील वाढती तफावत. उदारीकरणानंतर आर्थिक वाढीच्या मार्गांचे वैशिष्ट्य म्हणजे वाढत्या स्थानिक भिन्नतेचे वैशिष्ट्य आहे. सर्व प्रमुख सूचकांमध्ये, दक्षिण (आणि पश्चिम) राज्यांनी उत्तर आणि पूर्व भारताच्या बर् याच भागावर मात केली आहे ज्यामुळे वाढीसह अपेक्षित अभिसरणापेक्षा अधिक फरक झाला आहे. यामुळे एक संदर्भ तयार झाला आहे जिथे राज्यांमधील सामूहिक कृती कठीण होते कारण भारतातील गरीब प्रदेश अर्थव्यवस्थेत खूप कमी योगदान देतात परंतु त्यांच्या आर्थिक कमकुवतपणावर मात करण्यासाठी अधिक वित्तीय संसाधनांची आवश्यकता असते. १५ व्या वित्त आयोगाच्या (एफसी) आसपासच्या वादविवादांमध्ये या उदयोन्मुख तणावांची झलक दिसून आली जेव्हा भारत सरकारने १९७१ च्या जनगणनेचा वापर करून राज्यभरातील महसूल हिस्सा निश्चित करण्याच्या प्रस्थापित प्रथेऐवजी २०११ च्या जनगणनेचा वापर करण्याचे आदेश आयोगाला दिले.

यामुळे, दक्षिणेकडील राज्यांनी एकूण संसाधन पूलमधील आपला हिस्सा कमी करून लोकसंख्या वाढीवर यशस्वीपणे नियंत्रण ठेवणार् या राज्यांना दंड करण्याचा धोका पत्करला. १५ व्या वित्त आयोगाने आपल्या शिफारशींद्वारे राजकीय संकट कुशलतेने टाळले परंतु श्रीमंत आणि गरीब राज्यांमधील वाढता फरक हा आंतरराज्य संबंधांमधील तणावाचा एक महत्वाचा स्रोत आहे जो राज्यांमधील सामूहिक कृतीत खरा अडथळा बनू शकतो. २०२६ मध्ये येणाऱ्या हद्दवाढीच्या सरावामुळे हे तणाव आणखी वाढतील.

ही आव्हाने असूनही, संघराज्यवादाशी भाजपची उतावीळता प्रादेशिक पक्षांना नवीन संघीय सौदेबाजी करण्याची संधी देते. एका पातळीवर, भाजपच्या एकजिनसी वैचारिक प्रकल्पामुळे आसाममध्ये नागरिकत्व (दुरुस्ती) कायद्याच्या निषेधादरम्यान घडलेल्या सांस्कृतिक परकेपणाचे आणि संबंधित प्रादेशिक तणावाचे नवीन प्रकार निर्माण होण्याचा धोका आहे. प्रादेशिक उपराष्ट्रवादाचे नवे प्रकार उदयाला येण्याची अगदी खरी शक्यता आहे, ज्याची झलक नुकत्याच झालेल्या विधानसभा निवडणुकांच्या वेळी विशेषतः पश्चिम बंगालमध्ये दिसून आली.

वित्तीय व्यवस्थापन

शिवाय, भारताच्या स्थूल वित्तीय स्थितीच्या वास्तविकतेमुळे राज्याच्या आर्थिक स्थितीची नाजूकता वाढ होण्याचा धोका आहे. कमकुवत वित्तीय व्यवस्थापनाने केंद्र सरकारला अर्थतज्ज्ञ रथिन रॉय यांनी मूक आर्थिक संकट म्हटले आहे. उपकर वाढवून राज्यांकडून मिळणारा महसूल कमी करणे हा संघाचा प्रतिसाद आहे. राज्यांना कर्ज म्हणून जीएसटी भरपाई देण्याचा त्याचा आग्रह (दीर्घ विलंबानंतर) आणि केंद्रीय योजनांमध्ये राज्याचे समभाग वाढविण्याचा. साथीच्या रोगामुळे निर्माण झालेल्या आर्थिक संकटाने हे अतिशयोक्तीपूर्ण केले आहे.

या पार्श्वभूमीवर, जर त्याचा चांगला उपयोग झाला, तर उप-राष्ट्रवादी भावना आणि वित्तीय संघराज्यवाद पुन्हा मिळवण्याची गरज या दोन्हीगोष्टी संघराज्यवादाच्या तत्त्वनिष्ठ राजकारणासाठी एक राजकीय क्षण निर्माण करतात. तथापि, वाटेत धोके आहेत. सुभाष पळशीकर यांनी युक्तिवाद केल्याप्रमाणे प्रादेशिक अस्मितेचे राजकारण हे त्याच्या स्वभावाने अलिप्ततावादी आहे. ओळखीच्या चिंतेवर आधारित संघराज्यवादासाठी सामूहिक राजकीय कृतीच्या प्रयत्नांना या जोखमीवर मात करावी लागेल. आर्थिक बाजूने, श्रीमंत राज्यांनी गरीब राज्यांशी ओझे वाटून पाहण्याचा मार्ग शोधला पाहिजे. विद्यमान तणावांवर वाटाघाटी करून संघाबरोबरसामूहिक लढाई जिंकायची असेल तर आवश्यक तडजोडी करण्यासाठी राज्यांना राजकीय परिपक्वता दाखवावी लागेल. वित्तीय संघराज्यवादाच्या बाबतीत नियमित संवादात राज्यांना एकत्र आणणारे आंतरराज्य व्यासपीठ विश्वास निर्माण करण्यासाठी आणि समान अजेंडा तयार करण्यासाठी प्रारंभिक बिंदू असू शकते. १५ व्या वित्त आयोग आणि जीएसटीवरील वादविवादांमध्ये याची बीजे रोवली गेली.

शेवटी, तत्वांच्या पलीकडे, संघराज्यवादाचे पुन्हा राजकारण ही देखील एक निवडणूक गरज आहे. कोणत्याही युतीला दीर्घकाळात, बांधणाऱ्या गोंदशिवाय यश आलेले नाही. संघराज्यवादावर राजकीय सहमती निर्माण करणे हा गोंद असू शकतो. परंतु यासाठी प्रादेशिक पक्षांकडून प्रचंड संयम आणि परिपक्वता आवश्यक आहे. ते कामावर अवलंबून आहेत का?

यामिनी अय्यर आणि राहुल वर्मा नवी दिल्ली च्या सेंटर फॉर पॉलिसी रिसर्च (सीपीआर) सोबत आहेत. व्यक्त केलेली मते वैयक्तिक आहेत

the_thinking_treet3
THRIVING FOR SUSTAINABLE FUTURE